

World/ворлд мјузик, etno, no name at all: između zajednice, scene i institucije



Autorka: Iva Nenić

Nakon gotovo tri decenije postojanja i različitih ideo-loških, stilsko-žanrovske i strukturalnih transformacija, usmerenje koje se u srpskoj popularnoj muzici imenuje kao *etno* ili *world music* razvilo se u punopravnu profilnu odrednicu koja najčešće služi da obeleži individualna usmerenja muzičara, ali i da uputi na splet različito ideo-loški fiksiranih gibanja muzičke scene okrenute preradi tradicionalnog zvuka. U globalno dominantnoj, zapadnojčkoj perspektivi, formacija *world music* se najpre odnosi na skup muzika svakovrsnog porekla koje se zahvaljujući svojoj 'začudnosti' doživljavaju kao kulturni uzorak etničkog, rasnog ili klasnog Drugog; sekundarno, ali ne i manje važno, ta sintagma označava različite oblike i stepene susreta muzika različitih kulturnih, istorijskih, društvenih i drugih odlika, pri čemu preovlađuje multikulturalistička ideo-loška platforma miroljubivog susreta u prevazištenju razlika i usklajivanju različitih oblika muzičkog mišljenja. Od devedesetih godina XX veka, kada *world music* kao usmerenje *stricto sensu* snažno zahvata prostor popularne muzike u Srbiji – isprva u formi alternativnog muzičkog pokreta i prateće subkulture – formira se novo, specifično značenje *world music* određeno lokalnim okolnostima. U njemu se početna fascinacija povratkom korenima nacionalne arhaične kulture i Balkanom kao zamišljanim (imagined) vremenim prostorom zajedničke kulture jugoslovenskog regiona, postepeno smenjuje primatom ideologije umerenog multikulturalizma, sve do današnje disperzije scene u kojoj se u odomaćeni poližanrovski konstrukt *world music/etno* smeštaju različite individualizovane poetike i eksperimenti usmereni ka usecanju u više žanrovske polje, kao i lagodnije posezanje za različitim muzičkim tradicijama, čiji je opseg širi u odnosu na inicijalno opredeljenje za starinsku seosku muziku. Oba određenja u opticaju – *world music* i *etno*, koja se mogu opredeliti kao ode-

lita, ali i bliska, u različitim trenucima razvoja scene zapremala su različite ideo-loške obrise: recimo, 2000ih *etno* je označavao dominantnu, medijski promovisanu sliku obrada srpske tradicionalne muzike uz upotrebu prepoznatljivih pop konvencija, ali se taj izraz u popularnoj upotrebi paralelno odnosio i na tradicionalnu etničku muziku, koja je bočno pridruživana korpusu medijatizovanog i prijemčivog „*etno zvuka*“, na način sličan globalnoj odrednici *world music*. Paralelno s tim, odvijala se i diferencijacija zasebnog polja *world music* kao polja susreta različitih kultura kroz muziku, najčešće kroz različite mikrokontekste poput festivalskih politika, individualnih saradnji između umetnika, kao i različitih regionalnih projekata predočavanja raznih zahvata u domen etnički i/ili arhaično opredeljene muzike. Rečju, *world music* se odredio kao usmerenje u kojem dominira postupak autorske transformacije različitih uzoraka ili tragova tradicionalne muzike, veći stepen sloboda u izboru inicijalnog muzičkog materijala (ne nužno lokalno etničko ili uopšte uzev lokalnog porekla) i, generalno, različit ideo-loški dijapazon stavova i uverenja koja dele muzičari i publika. U poslednjem smislu, ukoliko se *etno* priklanjao nekadašnjoj sceni folklorne muzike u kojoj je akcenat na *očuvanju* (te bi stoga mogao poneti odrednicu neotradicionalnog), ovdasnji *world music* se, zahvaljujući svojoj eklektičnoj distanci i kretanju po žanrovskim rasapima, može odrediti kao post-tradicionalna muzika; pored toga, *etno* odrednica zaživila je u kontekstu popularizacije i medijskog omasovljjenja interesovanja za muziku blisku nacionalnim korenima, dok je *world music* ostao rezervisan za publiku koja poseduje „onu vrstu razdznalosti koja traga za novim ili nepoznatim umetničkim pokušajima“ (Smirs 2004, 93), i koja je priželjkivala vešto i inovativno posezanje za starinskim/zaturenim muzičkim zvucima onkraj diskursa koji muziku pretežno sagledavaju kao doprinos veličanju etniciteta i prošlosti nacionalne kulture.

Rečju, *world music* se odredio kao usmerenje u kojem dominira postupak autorske transformacije različitih uzoraka ili tragova tradicionalne muzike, veći stepen sloboda u izboru inicijalnog muzičkog materijala (ne nužno lokalno etničko ili uopšte uzev lokalnog porekla) i, generalno, različit ideo-loški dijapazon stavova i uverenja koja dele muzičari i publika.

Ovaj kratki pregled, koji bi se bez sumnje mogao i dalje istoriografski i teorijski diferencirati, te potkrepliti odgovarajućim etnografskim uvidima, neophodan je kako bi se pružio doprinos obradi osnovnog problema ovog teksta: aktuelnom odnosu etno i world music muzičko-stilskih formacija i kulturnih obrazaca.

Ovaj kratki pregled, koji bi se bez sumnje mogao i dalje istoriografski i teorijski diferencirati, te potkrepliti odgovarajućim etnografskim uvidima, neophodan je kako bi se pružio doprinos obradi osnovnog problema ovog teksta: aktuelnom odnosu *etno* i *world music* muzičko-stilskih formacija i kulturnih obrazaca. Taj će se odnos posmatrati u tekućem trenutku njihovog trajanja/transformacije, koji je usledio nakon krize (ispošćenja) koncepta komercijalne *etno* muzike koja je prošla kroz proces intenzivne komodifikacije početkom novog milenijuma (Nenić 2015), ali i pristižućeg talasa novog interesovanja za prošireni koncept tradicionalne muzike sa prostora Srbije, u okviru kojeg se sve učestalije javljaju prekožanrovi autorski projekti i postavke koji u svom radu odrednice lokalne *etno* i *world music* postavljaju kao korpus istorijskih i stilskih referenci. Predstavljeni okvir istorijata i ideooloških transformacija *etno* i *world music* u Srbiji zasnovan je na prethodnim višegodišnjim istraživanjima kvalitativnog tipa (posmatranje i posmatranje sa učestvovanjem, auto- etnografija autorkine izvođačke prakse, slobodni i polustrukturirani intervjuvi sa izvođačima). Ukoliko se *world* i *etno* razumeju kao rizomatski koncepti muzičkih kultura koje se delimično preklapaju, njihovo funkcionalisanje i značenje moguće je pratiti na različitim nivoima: 1. kao deo širih kulturnih formacija (npr. 'etno' kao savremena produkcija/komodifikacija kulturnih artefakata i značenja zasnovana na diskursima autentičnosti, koja se može odnositi i na kulturni turizam, medijске konstrukte nacionalne kulture u polju vizuelnih i reklamnih sadržaja, itd); 2. kao element muzičkокulturalne industrije zabave (medijski aparati, diskursi i prakse koji kreiraju marketinške odrednice „etna“ i „world music-a“); 3. kao spletovi praksi uredavačkih politika u kulturi i neposrednog delanja i okoliša samih muzičara (unutrašnje ili 'emske' kategorije ili mreže značenja *etno* i *world music* u okviru kojih se smeštaju pojedinačne prak-

se i skup povezanih događaja-izvođenja koji tvori obrise scene; 4. kao kategorije unutar specijalističkih diskursa nauke i kritike, koje svoje tumačenje obe formacije mogu pružati sa jasno izrečenih ili pak neeksplicitiranih (podrazumevanih) ideooloških pozicija. Zahvaljujući činjenici da se u svakodnevnoj, konvencionalnoj jezičkoj upotrebi *etno* i *world* određenja često prepliću, kao i da sami nosioci ovih muzičkih praksi često mogu izražavati sumnje u postojanje ili verodostojnost onog drugog (npr. odbacivanje *world* odrednice od strane onih koji se zalažu za purizam „*etno*“ muzike – misleći, dakako, pri tom na tradicionalnu, ili umetnici koji se jasno distanciraju od komercijalnog *etna* i svoje usmerenje definišu kao *world music*), specijalistička tumačenja su ne-retko sklona tome da i sama zauzmu nejasan stav po pitanju njihove razlike, ili pak da radijalno odbace *world music* kao konstrukt koji nema uporišta u stvarnoj praksi muziciranja i u autoidentifikaciji muzičara, u nekim slučajevima ga čak određujući kao nepotrebnu tudicu, anglofonu kovanicu-tudicu koju je brzo i sa razlogom potisnuo sinonim *etno*. Pristupi više autora iz domena etnomuzikologije ne-retko upadaju u poziciju *contradiccio in adiecto* time što zastupaju gledište da se „*world music*“ nije odomačio u ovdašnjem kontekstu, a pri tom u narednom koraku koriste isti taj termin kako bi opisali ovdašnju scenu i vrlo različite muzičke pojave nastale na fonu tradicionalne muzike kao „*world music u Srbiji*“ (up. Jakovljević 2011, 13). Čest manevar koji se takođe može uočiti u ovdašnjoj naučno-stručnoj produkciji posvećenoj *world music* tematiki, a iz kojeg se najčešće čita manjak empirijskog uvida u samu pojavu, uz pomenuti ne-refleksivni snažan ideoološki kontekst tumačenja koji se najčešće manifestuje u vidu spočitavanja 'podmukle' vesternizacije, ali može ići u smeru normativne intervencije i iznošenja negativnih vrednosnih sudova o kvalitetu muzičkih 'novina' pridodatih tradicionalnom zvuku [1], jeste situacija u kojoj se

Milorad Kukić/Lepi Jova
(foto: Miroslav Majstorović)



brani *opredeljenje za jedan od dva termina*, pri čemu je *world music* izraz koji je češće kritikovan. U domenu etnomuzikološke akribije se, tako, iznose decidno opredeljeni stavovi povodom postojanja, opravdanosti i kvaliteta fenomena *world music* ("Odmah da budemo načisto – termin *World music* kod nas nikad nije efektivno zaživeo"; *Марковић* 2004, 48). Ovo opredeljivanje se najčešće ne potkrepjava pozivanjem na konkretnе diskurzivne forme upotrebe i njihove neposredne kontekste, autopoetike i svrstavanja samih izvođača, etnografski opis konkretnih i različitih događaja koji čine praksu, dugoročno istraživanje *koborti* zasnovanih na ukusu (mreža ili zajednica muzičara, fanova, institucionalnih predstavnika itd) koje se okupljaju pod jednim od ta dva termina, već po pravilu referira na sam *muzički zvuk*, ili na muzičku produkciju. Dodajmo tome da se katkada ideološko-interpretativna pozicija formira u odnosu na širi društveni konstrukt koji zahvata i muziku, poput analize medijskih i internet sadržaja pristupa fenomenu „etno“ kulture koje ne zalaže detaljnije u metodološkom smislu i u smislu postavke subjekta istraživanja, u aspektima nezavisnih mikro-scena world muzike u Srbiji (*Čolović* 2006). Budući da u relativno malobrojnom korpusu tekstova koji obraduju neki fenomen u vezi sa srpskom etno i world scenom često nije moguće dobiti pouzdano informacije o epistemološkom, teorijskom i metodološkom okviru iz kojeg se pristupa problemu (osim onih koje se implicitno isčitavaju iz samog diskursa autora/ke), nameće se zaključak da se diferencijacija etno i world muzike izvodi pretežno preko analize muzike, medijskih sadržaja i diskursa u vezi sa njima, a u daleko manjoj meri u odnosu na narrative samih izvođača i na istraživačku sliku stečenom dužim i neposrednim praćenjem prakse i upotrebom različitih metoda i tehnika opservacije. Indikativno je, na primer, da se više autora poziva na oskudan broj poznatih izvođača (*Biljana Krstić* i „Bistrik“, duo „Teofilovići“, *Sanja Ilić* i „Balkanika“, *Lajko Feliks*, itd), gotovo u potpunosti mimoilazeći lokalne mikro-scene, festivale i inicijative čiji izvođači ne pripadaju komercijalizovanom i medijski visoko zastupljenom krugu world music/etno izvođača, a zapravo čine zasebna žarišta alternativno profilisane world music/etno scene.

Budući da sam u više navrata iznosila gledište da su etno i world u Srbiji dva usmerenja koja se delimično podudaraju, ali i poseduju vidljive razlike (Nenić 2009, Nenić i Zakić 2012, Nenić 2015), zasnovano na istraživanjima kvalitativnog tipa dužim od jedne decenije, želela sam da taj stav, izведен iz mojih neposrednih posmatračkih i učesničkih saznanja, kao i intervjuja sa samim izvođačima različite žanrovske i stilske orientacije, potvrđim tako što će se u istraživanju ovom prilikom usmjeriti na pojašnjenja samih izvođača šta podrazumevaju pod terminom *etno* i *world*. Uzevši u

obzir nedavno obnovljeno zanimanje za kvantitativne metode u etnomuzikološkim istraživanjima (Harwood 2012), smatrala sam da je iz epistemoloških pobuda, ali i radi boljeg i preciznijeg osvetljavanja samoodređenja aktera scene world i etno muzike, zanimljivo primeniti tzv. miks-metodološki pristup (v. Ševkušić 2009). Načelnu tezu da su *etno* i *world* rizomatski koncepti muzičkih kultura, identiteta i žanrova koji se ukrštaju, ali i zasebno granaju, izvedenu na osnovu mog višegodišnjeg istraživanja kvalitativne orientacije (participativne etnografije, intervjuja) i hermeneutike izvođenja koju sam sprovodila na različitim segmentima ovdašnje muzike, trebalo je ispitati i po potrebi korigovati fokusiranim istraživanjem sa naglaskom na komplementarnim kvalitativnim i kvantitativnim podacima, koje sagledava i meri stavove o *world* i *etno* muzici u Srbiji kojim raspolažu njeni direktni nosioci – sami izvođači. Onlajn protokol konstruisan u te svrhe obuhvatilo je bateriju od četiri pitanja i distribuiran je putem Interneta muzičarima koji se isključivo ili povremeno svrstavaju u područje etno i world muzike. Istraživanje za potrebe ovog rada zaključeno je na uzorku od trideset i jednog izvođača, različite subžanrovske orientacije (etno džez, world fusion, world music, neotradicional, itd), kao i starosne, rodne, etničke i druge afilijacije, koji su se anonimno izjašnjavali na osnovu standardizovanog upitnika. Ispitivana je zasnovanost stava da su *world* i *etno* dva granična polja ovdašnje muzičke prakse, pri čemu se većina učesnika u anketi izjasnila pozitivno tim povodom.

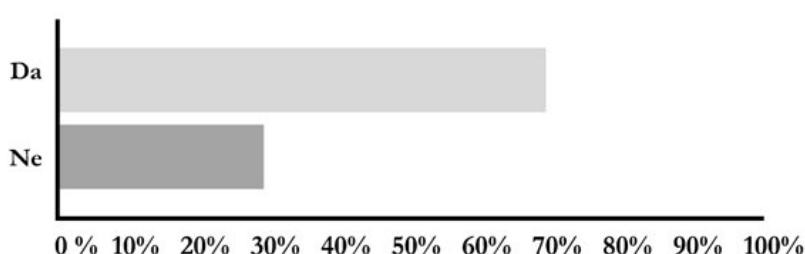
Na pitanje "Za muziku koju izvodim koristim naziv" sa ponuđenim opcijama *world music*, *etno*, *world fusion*, više od polovine ispitanika dalo je prednost određenju *world music*, dok se manji broj opredelio za *etno* i *fusion*. U okviru pitanja bila je predviđena i mogućnost upisivanja dopunskih određenja koja bi bolje definisala konkretnu muzičku poetiku i žanrovske usmerenje ispitanika/ce. Ponuđena dodatna određenja koja su na ovaj način formulisali sami ispitanici mogu se svrstati u definicije *bibridnog tipa* (isticanje spoja/kombinacije tradicionalnog ili narodnog sa savremenim muzičkim idiomima, u karakterističnim frazama poput "spoj tradicionalnog srpskog pevanja i novijih muzičkih pravaca"; amalgamii postojećih određenja poput "afrička latino rege muzika", "Balkan folk džez") *izvođenje novih miks-žanrovskih usmerenja* ("etno spin", "folktronika"), i *određenja u duhu nove jednostavnosti* ("muzika", "tradicionalna", "tradicionalno pevanje") [2].

Radi detaljnijeg (kvalitativnog) profilisanja stavova, upitnik je sadržao pitanja "Za koji termin biste se opredelili, ukoliko biste bili u poziciji da birate? (world music, etno, neki drugi/novi...)", kao i pitanje "Na šta se odnose termini *etno* i *world music*, iz vaše izvođačke pozicije?" [3]. Stavljeni pred mogućnost samodređenja, ispitanici/e su se mahom opredelili

Pristupi više autora iz domena etnomuzikologije neretko upadaju u poziciju *contradictio in adiecto time što zastupaju gledište da se „world music“ nije odomačio u ovdašnjem kontekstu, a pri tom u rednom koraku koriste isti taj termin kako bi opisali ovdašnju scenu i vrlo različite muzičke pojave nastale na fonu tradicionalne muzike kao „world music u Srbiji“.*

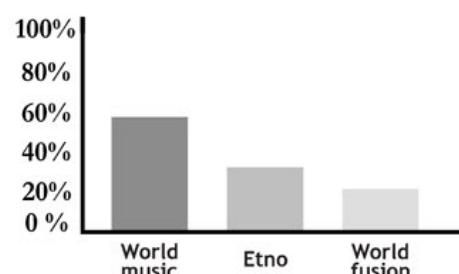
Okrugli sto

Etno i world music u Srbiji su dva muzička pravca/usmerenja



Sl. 1. Razlikovanje *world music* i *etno* muzike

Za muziku koju izvodim koristim naziv



Sl. 2. Opredeljenost za termine *world music*, *etno*, *world fusion*

Na pitanje „Za muziku koju izvodim koristim naziv” sa ponuđenim opcijama *world music*, *etno*, *world fusion*, više od polovine ispitanika dalo je prednost određenju *world music*, dok se manji broj opredelio za *etno* i *fusion*.

vali za *world music/world fusion*, značajno manji deo je birao oznaku *etno*, a nekoliko anketiranih izvođača se odlučilo za odrednice “tradicionalna muzika”/”tradicionalna pesma i svirka”. Zanimljive odgovore iznudilo je i poslednje pitanje, gde su ispitanici/e bili u mogućnosti da ponude svoje viđenje kategorija *world music* i *etno*. Pod *etno* muzikom najveći broj učesnika/ca ankete podrazumeva neizmenjenu, baštinjenu starovremenu muziku određene zajednice, u Srbiji i u svetu (“izvorna srpska muzika”, “tradicionalna narodna muzika”, “muzika sela”, “reprodukcijska izvorne muzike”, “etno=tradicionalno”, “istorija, tradicija, čisto, frula, Kosovo, staro, ambijentalno, melos” itd), jedan deo smatra da je to tradicionalna muzika sa manjim izmenama (“minimalna aranžerska obrada”, “stilizovani folklor”, “blizina izvornosti, citiranje iste”), a jedan broj ispitanika se kritički odnosi prema terminu (“irelevantan termin”, “pogrešan izraz”, itd). U pojašnjavanju značenja i opsega *world music* ispitanici/e su isticali očekivane karakteristike kao što su: modernost i veći obim autorske intervencije, poli- i transžanrovska pripadnost, utemeljenost u tradicionalnom izrazu kao polazištu, sloboda u formalnim muzičkim postupcima i prevazilaženju kulturnih granica. Najveći broj odgovora potrtavao je žanrovsku ukrš-

tenost i različito etničko i drugo poreklo muzičkih motiva od kojih se polazi (“muzika nastala pod uticajem tradicionalne muzike više naroda koji ne dele nužno isto kulturno - istorijsko nasleđe”, “spoj tradicionalne, netradicionalne i generalno spoj muzike različitih kultura i žanrova”, “potpuno nov muzički izraz baziran na izvornosti”, itd); srazmerno manji krug odgovora referirao je na koncept “muzike sveta” kao arhiva (omedenih) tradicionalnih muzičkih kultura (“svetska muzika/muzika sveta”, “etno muzika iz celog sveta”, “muzika raznih podneblja”, itd). Kao značajna i izdvojena odlika izdvojilo se, napisetku, isticanje autorskog pristupa i originalnosti sinteze različitih “ukorenjenih” zvukova u potrazi za novinom (kombinacija različitih zvukova i bogat aranžerski rad pri obradi narodne/tradicionalne muzike”, “umetnik (izvođač) ostavlja lični pečat tj. pravi svoju interpretaciju određenih etno tema ili stilova”, “potpuno nov muzički izraz baziran na izvornosti”, “autorski pristup sintezi muzičkih tradicija sa novim zvucima”, itd).

Ovaj kratak pregled stavova izvođača po pitanju sadržine i razlike *world* i *etno* muzike potvrdio je mišljenje koje sam više puta iznosila u prethodnim radovima, i koje je ponovljeno u uvodu ovog teksta, a ono glasi da *world*

Arhai (foto: Dougal Waters)



music i etno muzika u okviru zajednice koju čine muzičari, promoteri, ljubitelji i drugi akteri, poseduju razlike čiji obim nije mali niti nevažan, i to poglavito kao konceptualne sheme, a delimično i u samoj svakodnevici prakse. *World music* se nameće kao oznaka za opsežniji, promišljeniji i kulturno „šarenolik“ obim autorske intervencije, dok je *etno* – za razliku od mog određenja koje nakon popularizacije post-tradicionalne muzike početkom 2000ih uzima da je to ime za *komercijalnu* obradu nekadašnje tradicionalne muzike, i što je korekcija koju uvažavam – u tumačenju izvođača pretežno sagledan kao termin za stariju muziku određenog etniciteta, što je zapravo drugo ime za tradicionalnu muziku. Takvo tumačenje iz svakodnevice prakse govori o zasebnoj, centripetalnoj diskurzivnoj dimenziji upotrebe karakterističnoj za profesionalni sleng i za praksu muzičara, gde se „etno“ postavlja kao originalni predložak za dalju muzičku obradu, a u okviru širih društvenih procesa zapravo govori o zastupljenosti i odomaćenosti *etno* koncepta gde se reprodukcija idealtipske slike kulturne prošlosti, napušta u korist *world/etno* kao habitusa iz kojeg se grade muzički poduhvatni na osnovu onoga što najčešće počiva nadohvat ruke. Anketiranim izvođačima zajedničko je da izvode intervenciju nad šarolikim inventarom ovdašnje tradicionalne muzike u širokom rasponu od minimalnih izmena do originalnih autorskih radova u koje su utkani određeni tradicijski motivi, tragovi ili odjeci, po čemu se uglavnom – i shodno sopstvenim tumačenjima, svrstavaju uz *world* koncept. Činjenica da su u svakodnevici prakse imenovani i kao *world* i kao *etno* ne govori toliko o disparatnom poreklu i nedoslednoj primeni tih termina, koliko o specifičnom trenutku, u kojem se nakon revolucije koju je svojevrećeno doneo *world music* kao kontraktulturni koncept, komodifikacije *etna* kao novog pogona lokalne industrije kulture, oscilacija u popularnosti hibridnih muzičkih žanrova sa primesama tradicije, napušta sukob između hibridnosti/višestrukošt i autentičnosti/izvornosti, ime kao garant identiteta, a u korist igre muzičkog fluksa na različitim stecištima različito shvaćene „tradicije“. □

Napomene:

[1] „U našoj W. M. prisutno je stalno traženje i eksperimentisanje koje, budući da nema solidnu osnovu u shvatanju tradicionalnog uzora na kome počiva W. M., neretko stvara primere sumnjivog kvaliteta“ (Големовић 2004, 47).

[2] Većina ispitanika/ca obuhvaćenih istraživanjem je u svojoj muzici vršila barem neki oblik intervencije nad tradicionalnim zvukom, tako da je samo-određenje poput „tradicionalna muzika“ zapravo više svedočanstvo o transformaciji ideologeme tradicionalna muzika u smeru dinamičnih procesa i promena koji muzičko nasleđe pretvaraju u aktuelnu i živu praksu, nego svrstavanje uz poznate

obrasce ideološkog očuvanja „večite“ tradicije kao emblema nacionalnog duha i kulture.

[3] Ova pitanja mogu delovati kao redundantna u odnosu na prethodna, ali su zapravo neophodna, jer ističu dimenziju samoopredeljenja i aktivnog određivanja sadržine i razvoja muzike, nasuprot činjenici da su izvođači nekada od strane scene, muzičke industrije i publike unapred svrstani u okvir određenog muzičkog pravca ili usmerenja („činjeničnost“ smeštanja na koju su referirala prva dva pitanja).

Reference

- Čolović, Ivan. 2006. *Etno – priče o muzici sveta na Internetu*. Beograd: XX vek.
- Golemović, Dimitrije. 2004. "World music". *New Sound* 24: 41–47.
- Harwood, Dane L. 2012. "Getting Scientists and Ethnomusicologists to Work Together: Some Thoughts and Recommendations". *Ethnomusicology* 56(1) (Winter 2012), 118-124.
- Jakovljević, Rastko. 2011. *World Music u Srbiji*. Beograd: Muzička omladina Srbije.
- Marković, Mladen. 2004. "World Contra Ethno... protiv kao i obično". *New Sound* 24: 48–51.
- Nenić, Iva. 2009. „Попкултурални повратак традиције (World да, или Турбо?)“. U *Историја уметности у Србији XX век – I том: Радикалне уметничке практике 1913 – 2008*, ур. Мишић Шуваковић, 907-916. Београд: Орион Арт.
- Nenić, Iva i Mirjana Zakić. 2012. "World music u Srbiji: eluzivnost, razvoj, potencijali". U *World music u Srbiji: prvi tri deset godina* (1982 – 2012), specijalno izdanje povodom tri deset godina od začetka world music-a u Srbiji, ur. Oliver Đorđević, 166-171. Jagodina: World music asocijacija Srbije.
- Nenić, Iva. 2015. "Serbian World Music Scene Reaching the 21st Century: Histories Live On, New Perspectives Blossom". In *Serbia – Balkan Soul: Guide for world music of Serbia*, ed. O. Đorđević, 12-15. Jagodina: WMAS.
- Smirs, Jost. 2004. *Umetnost pod pritiskom: promocija kulturne raznolikosti u doba globalizacije*. Beograd: Svetovi.
- Шевкушић, Славица. 2009. „Комбиновање квалитативних и квантитативних метода у проучавању образовања и васпитања“. Зборник Института за педагошка истраживања 41(1), 45-60.

World music se nameće kao oznaka za opsežniji, promišljeniji i kulturno „šarenolik“ obim autorske intervencije, dok je etno – za razliku od mog određenja koje nakon popularizacije post-tradicionalne muzike početkom 2000ih uzima da je to ime za komercijalnu obradu nekadašnje tradicionalne muzike, i što je korekcija koju uvažavam – u tumačenju izvođača pretežno sagledan kao termin za stariju muziku određenog etniciteta, što je zapravo drugo ime za tradicionalnu muziku.